

LOST AGAIN In 2014 an interesting rococo reliquary (*Reliquienmonstranz*) from the mid-18th century was offered for sale at auction 336 at the Cologne Van Ham auction house. It used to belong to Hans Schäfer's collection, which was being sold. The reliquary is marked with the coat of arms of the Kamieniec Bishop Mikołaj Dembowski (c. 1693–1757) and the date 1757. Dembowski had been the Kamieniec bishop since 1742. He died before taking the office of the Latin Metropolitan Archbishop in Lwów. The name of the Kopczyńiec parish, which is engraved on the reliquary, provides proof of its connection with that place and its classicist church from the turn of the 18th and 19th centuries. The circumstances of bestowing the reliquary on the Kopczyńiec church are unknown. The fact of the endowment was confirmed by the donation document sold together with the reliquary which had been drawn up by Bishop Dembowski. It is also unknown how and when this historic object made its way abroad and turned up in the hands of the German collector. The artistic level of the reliquary must be evaluated as good. It was undoubtedly made locally. It is not, however, possible to determine whether it was produced in the goldsmithery workshop functioning in Lwów, or in Kamieniec Podolski. As a precious polonicum, the object was noticed by employees of the Unit for Wartime Losses of the Cultural Heritage Department at the Ministry of Culture and National Heritage. Taking part in the bidding turned out to be impossible. It remains to hope that the object, which is important for the cultural heritage of the Republic of Poland, will be put up for auction again under circumstances which will be better for the Polish side.

JERZY PETRUS

PONOWNNA STRATA

Relikwiarz z kościoła w Kopczyńcach, awers (a), rewers (b), fragment awersu (c). Fot. Dom Aukcyjny Van Ham

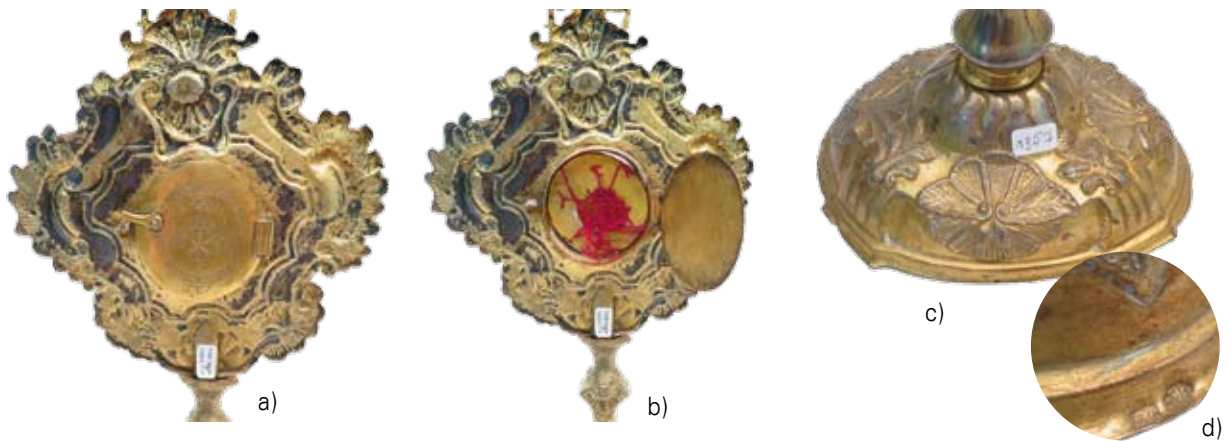
17 maja 2014 r. na 336. aukcji w antykwariacie Van Ham w Kolonii wśród oferowanych do sprzedaży okazów europejskiego rzemiosła artystycznego znalazło się interesujące polonicum – relikwiarz, określony jako *Reliquienmonstranz*, pochodzący z kościoła w Kopczyńcach, oznaczony stosownym napisem, herbem biskupa Mikołaja Dembowskiego i datą 1757. Wraz z relikwiarzem sprzedawano pergaminowy dokument donacyjny wystawiony przez fundatora¹. Wzięcie udziału w tej aukcji, rozważane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, z racji bardzo krótkiego czasu potrzebnego do załatwienia niezbędnych formalności okazało się niemożliwe². Zabytek został w czasie aukcji sprzedany. Nabywca nie jest znany.

Interesujący nas relikwiarz, o wysokości 36 cm, wykonany ze srebra, częściowo trybowany, częściowo odlewany, jest w całości pozłocony. Owalne *ostensorium*, utworzone z rokokowych grzebieni, z okulusem ujętym promieniami, wspiera się na balasowatym trzonie, przechodzącym w szeroką, wypukłą podstawę o owalnym zarysie. Podstawę zdobią duże motywy stylizowanych muszli i kwiatów. Charakterystycznym elementem relikwiarza jest zwieńczenie w formie plastycznego Orła w koronie, z mieczem i berłem trzymanymi w szponach, będącego typową dla okresu saskiego stylizacją

polskiego znaku heraldycznego³. Wewnątrz okulusa na czerwonej materii widnieją przymocowanych pięć wąskich papierowych pasków z niewielkimi częściami relikwii, opatrzonej maleńkimi karteczkami z napisami wykonanymi atramentem: *S. Bonifacii M.*, *S. Urbanusti [sic!] M.*, *S. Benigni M.*, *S. Benedicti M.* oraz jednym nieczytelnym z powodu uszkodzenia papieru.

Gładki rewers środkowej części relikwiarza jest zapatrzonej w klapkę na zawiasie, zamykaną na haczyk. Na niej wyryty herb Jelita w kolistym kartuszu, pod koroną i kapeluszem biskupim oraz data: *AO/1757*. Całość ujmują wieniec z liści lauowych. Na tej części relikwiarza widnieją również, wyryte niestarymi: monogram *F.S.* oraz napis: *AECLESIAE [sic!] PAROC: [HIALIS] / KOPYCZYNENS[IS]*, a także *LUT. 45*. Po otwarciu klapki widoczne, połączone czerwoną lakową pieczęcią, końce purpurowych nici przytrzymujących umieszczone na awersie relikwie. Na brzegu stopy wybite cechy złotnicze.

Przytoczone napisy oraz herb biskupi dostarczają sporo informacji o losach przedmiotu. W roku 1757 dwóch członków polskiego episkopatu pieczętowało się herbem Jelita. Byli to bracia Dembowski – Mikołaj (około 1693

Relikwiarz z kościoła w Kopyczyńcach, fragment rewersu (a), fragment rewersu (b), stopa (c), znaki złotnicze na stopie (d).
Fot. Dom Aukcyjny Van Ham

–1757), biskup kamieniecki (od roku 1742) oraz Antoni Sebastian (1682–1763), biskup kujawski (od roku 1752)⁴. O związkach tego ostatniego z kresowymi diecezjami nic nie wiadomo. W tej sytuacji odniesienie herbu biskupiego do Mikołaja Dembowskiego jest uzasadnione.

Mikołaj Dembowski pochodził z osiadłej na Mazowszu rodziny szlacheckiej pieczętującej się herbem Jelita⁵. Był synem sędziego ziemskiego plockiego. Karierę polityczną rozpoczął obejmując urząd sekretarza w kancelarii nadwornej Augusta II. Z czasem zgromadził liczne intratne beneficja, m.in. kanonie w Warszawie, Krakowie (1731), Łęczycy i Płocku, probostwa w Bielsku (1728), Sochaczewie (1730), prepozyturę w Miechowie (1739). Sprawował też urząd pisarza wielkiego koronnego (1735–1742); był deputatem duchownym trybunałów koronnych. W roku 1753 otrzymał Order Orła Białego. Związany silnie z partią saską, został z nominacji Augusta III w roku 1742 biskupem kamienieckim, po przejściu do Przemysła bpa Waclawa Hieronima Sierakowskiego. Obejmując w roku 1742 diecezję kamieniecką, za zgodą Stolicy Apostolskiej, zatrzymał prepozyturę komendataryjną miechowskich bożogrobców. Ukoronowaniem kariery kościelnej stała się nominacja na arcybiskupstwo lwowskie. Nastąpiło to po śmierci tamtejszego ordynariusza abpa Mikołaja Wyrzyckiego 7 czerwca 1757 r. Do objęcia metropolii jednak nie doszło, przeszkodziła bowiem temu śmierć Mikołaja Dembowskiego w Czarnokozicach 17 czerwca 1757 r., w niecałe dwa miesiące po uzyskaniu decyzji papieża Benedykta XIV.

Najtrafniejsza charakterystyka bpa Dembowskiego wyszła spod pióra znanego historyka Władysława Konopczyńskiego: *życie [jego] to przez pół wieku nieustająca gonitwa za godnościami i beneficjami*. Jednocześnie ten sam uczony pisał, iż *dbał o ubogą diecezję kamieniecką – tu pracował nad podniesieniem poziomu duchowieństwa, założył w Kamieńcu seminarium, odrestaurował katedrę, budował kościoły*. Przeprowadził też dwie wizytacje generalne powierzonej sobie diecezji kresowej⁶. Wielką troską bp Dembowski otaczał kamieniecką katedrę. Jemu kościół ten zawdzięcza nie tylko odnowienie wnętrza i wyposażenia, ale przede wszystkim fasadę, z portalem ozdobionym herbem Jelita i figurę Matki Boskiej, umieszczoną na szczycie minaretu wzniesionego przy katedrze przez Turków⁷. Piękny portret biskupa kamienieckiego, pędzla Adama Mányokiego z roku 1742, zachował się w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki, do których został włączony z zespołem obrazów z zamku w Podhorcach⁸.

Wyryta na relikwiarzu nazwa parafii w Kopyczyńcach kieruje z kolei naszą uwagę ku miejscowości położonej w dawnym powiecie husiatyńskim, przy trakcie prowadzącym z Trembowli do Czortkowa. Znajduje się w niej kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, należący historycznie do dekanatu trembowelskiego w archidiecezji lwowskiej, tuż przy granicy z diecezją kamieniecką⁹.

W roku 1757 w Kopyczyńcach stał kościół drewniany, wzniesiony w latach 1699–1705, z fundacji podczaszego halickiego Szymona Baworowskiego. Wewnątrz świątyni znajdowało się kilka ołtarzy. W głównym widniał obraz *Wniebowzięcie Matki Boskiej*, boczne ołtarze były poświęcone św. Józefowi, św. Kajetanowi i św. Rozalii. Przy kościele stała dzwonnica z czterema dużymi dzwonami; istniała też sygnaturka. Budowla nie była jednak w dobrym stanie, skoro w roku 1763 w wizytacji abpa Mikołaja Wyrzyckiego określono ją jako zrujnowaną. Ostatecznie kościół drewniany rozebrano, a nowy, murowany, wzniesiono w innej części miejscowości, uważano bowiem, iż stary znajdował się *w miejscu niesposobnem, podlegającym wszelkim kazusom*. Tę kolejną świątynię, o cechach klasycystycznych, ufundował starosta winnicki Ludwik Kalinowski w roku 1762. Ukończenie budowli, po długotrwałych sporach i procesach sądowych kolejnych pokoleń właścicieli dóbr kopyczyńskich, nastąpiło dopiero w roku 1803.

Nic nie wiadomo o szczególnych związkach biskupa kamienieckiego z Kopyczyńcami i ich proboszczem ks. Franciszkiem Szczepankiewiczem. Działalność duchownych z diecezji kamienieckiej w parafii w 2. połowie w. XVII nie mogła być wystarczającym powodem donacji¹⁰. Zastanawia też brak wzmianki o darze biskupim w znanych nam inwentarzach obu wspomnianych świątyń kopyczyńskich. Wymieniają one natomiast, jako najcenniejszy obiekt, srebrny pacyfikał z partykułą drzewa Krzyża Świętego, przywieziony z Rzymu przez starościnę Aleksandrę Wieniawską¹¹. Nie znamy również odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób i kiedy relikwiarz z Kopyczyńiec trafił do kolekcji Hansa Schäfera, rozprzedanej na aukcji w Kolonii w roku 2014. Sprawa musi pozostać na razie niewyjaśniona. Niewiele poszerzają naszą wiedzę o zabytku cechy kontrybucyjne wybite na stopie. Pierwsza z nich, probierni lwowskiej, z oznaczeniem próby srebra 12, była stosowana w latach 1806–1897; drugą posługiwano się na terenie całego cesarstwa Habsburgów w latach 1809–1810¹².

Portret Mikołaja Dembowskiego, biskupa kamienieckiego, mal. Adam Mányoki 1742, Lwowska Galeria Sztuki. Fot. S. Michta

Dokument darowizny wystawiony przez bpa Mikołaja Dembowskiego, 1757 r. Fot. Dom Aukcyjny Van Ham

Poziom artystyczny omawianego relikwiarza świadczy dobrze o umiejętnościach warsztatu złotniczego, który go wykonał. Czy warsztat ten był czynny we Lwowie, czy w Kamieńcu, trudno rozstrzygnąć przy obecnym stanie wiedzy.

Historyczne fakty związane z relikwiarzem potwierdzają w pełni dokument donacyjny, opatrzony pieczęcią lakową bpa Mikołaja Dembowskiego, tą samą, którą wyciśnięto we wnętrzu relikwiarza. Istnienie takiego źródła, zachowanego wspólnie z obiektem darowizny, nie należy do zjawisk częstych. Wspomniany dokument, informujący o przekazaniu relikwiarza kościołowi parafialnemu w Kopyczyńcach, został wystawiony przez bpa Dembowskiego w Czarnokozińcach, położonej nad Zbruczem letniej rezydencji biskupów kamienieckich, 3 czerwca 1757 r. Było to więc ponad miesiąc po królewskiej nominacji Dembowskiego na osieroconą stolicę rzymskokatolickiej metropolii we Lwowie, która nastąpiła na przełomie kwietnia i maja. Decyzja papieska została ogłoszona w Rzymie, na tajnym konsystorz, 26 września tego roku.

Należy żywić nadzieję, że omówione dzieło złotnicze, ważny przedmiot kultu i interesujący element dawnego dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej, trafi na aukcję ponownie, ale w bardziej dla nas sprzyjających okolicznościach.

Dokument donacyjny bp. Mikołaja Dembowskiego, 3 czerwca 1757

Nicolaus a Dembowa Gora Dembowski Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Camenecensis Podoliae praepositus generalis commendatarius Miechoviensis.

Universis et singulis, quorum quomodolibet interest ac interesse poterit, significamus, quia nos sanctorum Iusti, Benigni, Bonifacii nec non sanctorum Benedictae [et] Urbanae martyrum reliquias ecclesiae parochiali Kopyczynensi dioecesis metropolitanae Leopoliensis dono dedimus et quas publicae christifidelium venerationi exponi populis attestamus. In quorum fidem etc. Datum Czarnokoziencii. Die 3tio mensis Iunii 1757mo anno. Nicolaus episcopus, mp.

Mikołaj z Dembowej Góry Dembowski, z Bożej łaski i Stolicy Apostolskiej biskup kamieniecki, generalny prepozyt podolski, komendatariusz miechowski.

Wszystkim zainteresowanym i każdemu z osobna i tym, których będzie to interesować, oznajmiamy, że przekazaliśmy w darze relikwie świętego Justusa, Benignusa [i] Bonifacego oraz świętych męczenniczek Benedykty [i] Urbany, dla kościoła parafialnego w Kopyczyńcach lwowskiej diecezji metropolitalnej, i poświadczamy, że wystawia się je do powszechnej adoracji dla ludu chrześcijańskiego. Na poświadczenie tego aktu itd. Dane w Czarnokozińcach dnia 3 czerwca 1757 roku. Biskup Mikołaj, własnoręcznie. [Przekład tekstu łacińskiego Krzysztof Pawłowski]

PRZYPISY

- ¹ Van Ham *Europäisches Kunstgewerbe*. 336 Auktion 17.5.2014, s. 167, poz. 1357. Należy zwrócić uwagę na wyjątkowo staranne i kompetentne opracowanie hasła katalogowego.
- ² Informację o aukcji i pomoc w uzyskaniu szczegółowej dokumentacji zawdzięczam Wydziałowi ds. Strat Wojennych Departamentu Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ³ W katalogu aukcyjnym przedstawienie to zostało określone błędnie jako Orzeł Pruski.
- ⁴ P. Nitecki, *Biskupi kościoła w Polsce*, Warszawa 1992, s. 47.
- ⁵ W. Konopczyński, *Dembowski Mikołaj*. W: *Polski słownik biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 97–98; K.R. Prokop, *Biskupi kamienieccy od Srebrniowiecza do współczesności*, Biały Dunajec–Ostróg 2007, s. 297–306.
- ⁶ Konopczyński, *op.cit.*, s. 97; Prokop, *op.cit.*, s. 298, 302.
- ⁷ K. Iwanicki, *Katedra w Kamieńcu*, Warszawa [1930], s. 15–17.
- ⁸ Lwów, Lwowska Galeria Sztuki, nr inw. ?-6205, J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce. Dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001, s. 75, kat. A.163, il. 373, tabl. XXXIX.
- ⁹ O parafii i jej kościele zob.: J.T. Petrus, *Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii w Kopyczyńcach*. W: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 17, red. J. Ostrowski, Kraków 2009, s. 179–215.
- ¹⁰ J. Krętosz, *Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 232.
- ¹¹ Petrus, *op.cit.*, s. 186–187, 195.
- ¹² M. Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 2010, s. 278, nr 25, 28.

Kopyczyńce, kościół parafialny, stan obecny. Fot. J. Witkojc

